Gauguin en Laval / op Martinique

Gauguin en Laval / op Mart

Maite van Dijk en **Joost van der Hoeven**

met bijdragen van **Sylvie Crussard** en **Karen Rechnitzer Pop**

Uitgeverij THOTH, Bussum
Van Gogh Museum, Amsterdam

©2018 Uitgeverij THOTH, Bussum;
Van Gogh Museum, Amsterdam

www.thoth.nl
www.vangoghmuseum.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Museumeditie (softcover)
ISBN 978 90 6868 770 5 (Nederlands)
ISBN 978 90 6868 769 9 (Engels)

Boekhandelseditie (hardcover)
ISBN 978 89 6868 763 7 (Nederlands)
ISBN 978 90 6868 764 4 (Engels)

De tentoonstelling kwam tot stand dankzij de steun van:

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

BankGiroLoterij
WIN MEER, BELEEF MEER

Van Lanschot
SINDS 1737

Alle toeschrijvingen aan Paul Gauguin en Charles Laval in deze publicatie zijn gebaseerd op de Paul Gauguin-oeuvre-catalogus van het Wildenstein Plattner Institute (Wildenstein *et al.* 2001) en op recente onderzoeksgegevens die het instituut aan de auteurs heeft verstrekt.

Naar aanleiding van de tentoonstelling, materiaal-technisch onderzoek en expertmeetings zal een wetenschappelijke publicatie worden uitgegeven, waarin zal worden ingegaan op verschillende toeschrijvings- en dateringskwesties. In deze publicatie worden deze niet verder toegelicht.

De nummers bij citaten uit de brieven van en aan Vincent van Gogh verwijzen naar de briefnummers in de Engelstalige wetenschappelijke online editie www.vangoghletters.org en de minder uitvoerig geannoteerde, zesdelige boekeditie Van Gogh Brieven 2009.

De nummers bij citaten uit de brieven van en aan Gauguin verwijzen naar de briefnummers in Merlhès 1984 en Cooper 1983.

Daarnaast zijn enkele ongepubliceerde brieven uit de collectie van het Van Gogh Museum geraadpleegd. Deze brieven zijn aangeduid met het objectnummer dat het museum hanteert.

14 **Woord vooraf** /
Axel Rüger

20 **Inleiding** /
Maite van Dijk en Joost van der Hoeven

26 **Gauguin en Martinique** /
een persoonlijke geschiedenis
Karen Rechnitzer Pope

38 **Martinique** / gedroomd
Maite van Dijk

58 **Martinique** / beleefd
Joost van der Hoeven

76 **Martinique** / verbeeld
Joost van der Hoeven

104 **De schetsboeken** / van Gauguin
Sylvie Crussard

124 **Martinique** / voortgezet
Maite van Dijk

152 Chronologie
158 Noten
166 Bibliografie
169 Namenregister
170 Lijst van tentoongestelde w
174 Noot voor de lezer
174 Fotoverantwoording
175 Woord van dank
176 Over de auteurs

ven en
jf op het
nooit de
n publicatie
7 is een
ningen en
kte samen-
ng in het
blicatie.
den ook de
eel minder
in kaart
unstenaar
die

en meer-
Gauguin
l bewaard.
elegd door
eo, die
wisselden
bewonder-

den of persoonlijk kenden en in de winter van 1887-1888, meteen na de terugkeer van Gauguin uit Martinique, verwierven zij twee schilderijen en een tekening die Gauguin uit Martinique mee terugbracht, waaronder het prachtige werk *De mangobomen, Martinique* (67). Deze werken behoren tot de hoogtepunten van de eigen kunstverzameling van de broers Van Gogh. Een verzameling die, met de werken van Van Gogh zelf, de kern van de collectie in het Van Gogh Museum en het daaraan gerelateerde onderzoeks- en tentoonstellingsprogramma vormt.

Voor deze tentoonstelling en dit boek is intensief onderzoek gedaan. De Van Gogh Museum-conservatoren Maite van Dijk en Joost van der Hoeven hebben zoveel mogelijk Martinikaanse tekeningen en schilderijen van Gauguin en Laval opgespoord. Veel schetsen die wij nu in het Van Gogh Museum tonen, zijn nog nooit eerder tentoongesteld of zelfs gepubliceerd. Ze zijn in privébezit en niet

1

problematische aspecten van Gauguins kunstenaarschap, vooral vanuit feministisch en postkoloniaal perspectief. De waardering voor zijn kunst gaat samen met een kritische kijk op zijn positie ten opzichte van vrouwen en niet-westerse samenlevingen. Deze tentoonstelling vormde een goede gelegenheid voor het Van Gogh Museum om niet alleen na te denken over de artistieke waarde, maar ook over het ontstaan van de kunstwerken in hun historische perspectief en de betekenis en connotaties van deze 19de-eeuwse objecten in de huidige tijd. We zijn in en buiten het museum het gesprek aangegaan om met een nieuwe, open blik de betekenis en het belang van deze kunstwerken toen én nu te onderzoeken en beter te begrijpen.

Bijzonder in dit verband is het kunstwerk dat Jean-François Boclé, hedendaags kunstenaar uit Martinique en woonachtig in Parijs, tijdens de tentoonstelling presenteert in het Van Gogh Museum. Hiermee reflecteert Boclé op de tentoonstelling en geeft hij de bezoeker een inspirerend ander perspectief op Martinique.

De Martinikaanse schilderijen van Gauguin in de collectie van het Van Gogh Museum zijn zeer kwetsbaar en kunnen niet reizen, en de tentoonstelling is daarom alleen in Amsterdam te zien. Voor het Van Gogh Museum biedt groep internationale experts zal ten tijde van de tentoonstelling samenkomen om nieuwe inzichten te verwerven. Deze zullen later gepubliceerd worden in een wetenschappelijke publicatie waarin alle kennis en expertise, vanuit verschillende perspectieven, over dit onderwerp worden gebundeld.

Deze tentoonstelling had niet tot stand kunnen komen zonder de genereuze steun van de bruikleengevers. Wij zijn de vele verzamelaars en musea die hun kunstschatten hebben uitgeleend uitzonderlijk dankbaar. Graag danken wij ook de Vincent van Gogh Stichting. Als eigenaar van enkele topstukken in deze tentoonstelling, en van het overgrote deel van de collectie in het Van Gogh Museum, zijn wij hen zeer erkentelijk voor de steun die zij ons steeds bieden bij onze tentoonstellingen.

Jelena Stefanovic en Cecilia Hendrikx hebben voor een elegante, open en lichte vormgeving van de tentoonstelling gezorgd. Het boek is prachtig vormgegeven door Haico Beukers en Marga Scholma. Kees van den Hoek, directeur van Uitgeverij THOTH, heeft het initiatief steeds gesteund, met dit mooie boek in een Nederlandse, Engelse en Franse editie als resultaat. Uitgeverij Mercatorfonds in Brussel, i.s.m. Actes Sud in Arles, zorgen voor de verspreiding van de Franse co-editie.

Van Lanschot zeer dankbaar voor

Wij wensen alle lezers van dit boe
of hernieuwde kennismaking toe
van deze twee unieke kunstenaar
tijdens hun verblijf op het Caraïbi
diepgaand inspireerden en een c
in hun kunstenaarschap beleefde

Axel Rüger
Directeur Van Gogh Museum

De directeur van het Van Gogh Museum en de conservatoren zijn de musea, galeries en verzamelaars, alsook de bruikleengevers die anoniem wensen te blijven, zeer dankbaar voor hun genereuze bruiklenen:

Musea

Bayerische Staatsgemäldesammlungen München – Neue Pinakothek
Getty Research Institute, Los Angeles
Indianapolis Museum of Art
Institut national d'histoire de l'art, Paris
Kunsthalle Bremen – Der Kunstverein in Bremen
Musée d'Art Moderne et Contemporain, Straatsburg
Musée d'Orsay, Parijs
Musée des Beaux-Arts de Quimper
Musée des Beaux-Arts, Reims
Musée du quai Branly – Jacques Chirac, Parijs
Musée Léon Dierx, St. Denis de la Réunion
Musée Toulouse-Lautrec, Albi
Nassau County Division of Museum Services at the Sands Point Preserve, Port Washington, New York
National Galleries of Scotland, Edinburgh
National Gallery of Art, Washington, D.C.
Ny Carlsberg Glyptotek, Kopenhagen
Princeton University Art Museum (The Henry and Rose Pearlman
Saint Louis Art Museum
Staatliche Museen zu Berlin, Kupferstichkabinett
Tate, Londen
The Art Institute of Chicago
The Fan Museum, London
The Morgan Library & Museum, N
The National Museum of Western
Van Gogh Museum, Amsterdam
Vincent van Gogh Stichting

Privécollecties

Dr. Axel en Georgia Franz, Duitsla
The Kelton Foundation, Santa Mo
Sammlung Klüser, München
Privécollectie J. Latner, Zwitserlar
De heer Edward Napleton
Tilman en Gabriele Osterwold
Carmen Thyssen-Bornemisza Co (Museo Nacional Thyssen-Born Madrid)

der Hoeven

gh de
n Gogh
n (schilde-
culptuur)
woordigd
ap, samen-
wel Vincent
erp geweest
et museum

ondere
op het
akte,
useum zijn
en van de
gebroeders
derwerp
publicatie.
ca Karen
n Gauguins
hrift, dat
vij een

aantal jaar geleden voorstelden om een onderzoeks- en tentoonstellingsproject op te zetten naar Gauguins kunstwerken uit Martinique werd dit dan ook direct omarmd door het Van Gogh Museum. Temeer omdat het museum ook een schilderij en twee aquarellen bezit van Gauguins reisgenoot Charles Laval, waardoor in Amsterdam de belangrijkste en grootste groep Martinikaanse werken van deze kunstenaars ter wereld te vinden is.

De tentoonstelling en deze catalogus zijn niet het eindresultaat, maar een integraal onderdeel van het onderzoeksproject. In de tentoonstelling wordt voor het eerst een groot deel getoond van de schilderijen, tekeningen en schetsen die Gauguin en Laval op Martinique maakten. De presentatie is hiermee een unieke mogelijkheid om deze kunstwerken in samenhang te beschouwen. Veel schilderijen en tekeningen bevinden zich in privécollecties en zijn daarom zelden of nooit in het openbaar te zien geweest of afgebeeld in publicaties.

2

erf

aktische
materialen
un ambities,
ng.
onderzoek
van het
lt de ten-
childerijen
nader te
auratoren
onstelling
anwezige
schillende
p basis van
)historisch
edaan,
uiteindelijk
e zijn
en wij een
de kennis
k van beide

s is dus
ennen
het verblijf
als Laval.
meeste
en was zijn
eel groter

stelling en het onderzoek daar verandering in brengen.

In het eerste essay, 'Martinique gedroomd', wordt beschreven welke voorstelling de twee kunstenaars van Martinique hadden voordat ze aan hun reis begonnen. In 'Martinique beleefd' treden we in hun voetsporen om een idee te geven van hun aankomst en dagelijkse praktijk op het eiland. 'Martinique verbeeld' is gewijd aan de bespreking van de kunstwerken die Gauguin en Laval op het eiland maakten. In 'Martinique voortgezet' ten slotte wordt aangegeven wat het persoonlijke en artistieke belang van deze campagne voor beide kunstenaars is geweest. Voor het schrijven van deze teksten hebben wij ons uiteraard gebaseerd op bestaande literatuur over Gauguin, Laval en Martinique. Daarnaast zijn de brieven van Gauguin en Laval en 19de-eeuwse bronnen over het Caraïbisch gebied zeer waardevol geweest. Maar bovenal was ons eigen bezoek aan Martinique uiterst belangrijk voor ons begrip van de kunstwerken die Gauguin en Laval daar maakten en van de cultuurhistorische context. We hebben vele gesprekken met (kunst) historici en specialisten ter plaatse gevoerd, onderzoek kunnen doen in lokale archieven en het landschap met eigen ogen kunnen zien en ervaren. Dit was heel belangrijk voor het

4 Portret van Charles Laval, z.d.
Musée de Pont-Aven, Concarneau

maar ook om te begrijpen welke keuzes Gauguin en Laval hebben gemaakt in hun werk.

Op Martinique beseften we pas goed dat hun verbeelding van het eiland zeer selectief en subjectief was. In hun tekeningen en schilderijen zijn hoofdzakelijk zwarte vrouwen in de omgeving van plantages weergegeven. Gauguin en Laval creëerden idyllische voorstellingen van het leven op Martinique, en gingen voorbij aan de dagelijkse realiteit van de gekoloniseerde wereld: sociale ongelijkheid, racisme, armoede en uitbuiting. Zoals ook beschreven in de essays, bedienden ze zich van een koloniale beeldtaal die naadloos paste in de Europese 19de-eeuwse traditie. De artistieke (en literaire) verbeeldingen van 'exotische' landschappen zijn niet los te zien van de koloniale ideologie, die hoogtijdagen beleefde aan het einde van de 19de eeuw. Door ons te verdiepen in het postkoloniale discours en de actuele debatten over racisme, slavernij en koloniale kunst werden wij ons nog scherper bewust van de eenzijdigheid in de werken die Gauguin en Laval op Martinique maakten. We zijn kritischer gaan kijken naar deze kunstwerken, door ze in een cultuurhistorische context te plaatsen en expliciet te maken wat anders impliciet blijft. Tijdens

onbewust nog steeds doorwerken
taalgebruik bleek er ook van doo
en we hebben vele discussies ge
de betekenis en het gebruik van te
'tropisch', 'exotisch' en 'primitief'.

In dit boek hebben we de balan
tussen een beschouwing van de a
merites van Gauguin en Laval en
bespreking van de cultuurhistoris
en beeldtraditie. We hebben willen
wat problematisch was, maar niet
gaan aan wat mooi is. We hebben
te begrijpen wie, wat, hoe en waar
en Laval op Martinique schilderden
tijd hopen we dat de resultaten v
onderzoeksproject aanleiding ge
te reflecteren op de betekenis en
van deze kunstwerken uit 1887, e
en zienswijze van toen, in onze h
maatschappij. Wij geloven nameli
kunstwerken, ook al zijn ze ruim
geleden gemaakt, nog altijd bete
waarde hebben. Daarin schuilt im
kracht en de schoonheid van kun
aanzet tot discussie en reflectie o
de ander, het leven en de wereld.

ue / geschiedenis

als de
d van de
tropische
lang op
evochten:
en, vond
d van
bare plek
mgeving
r Bretagne
n door
ce, waar
oelde door
manier
ven bracht
raïbisch

connectie
nen gaan
utten uit
olklore van
dervriend
n, werd

er al hard gewerkt aan de aanleg van het grote kanaal. Het lukte hen niet inkomsten of inspiratie te vinden. Ze reisden per boot terug naar het oosten en gingen aan wal op Martinique, in de hoop betere kansen te hebben in de Franse kolonie die bekendstond als de 'parel van de Antillen'. Gauguin en Laval verbleven en schilderden er een aantal maanden en eind 1887 keerde Gauguin naar Parijs terug met werken die volgens hem beter waren dan alles wat hij daarvoor had gemaakt.

Kunsthistorisch gezien verdient deze episode op Martinique nauwkeurige bestudering, omdat ze in een tijd viel waarin de kunstenaar op zoek was naar nieuwe thema's waarmee hij voorgoed afstand kon nemen van de impressionisten, met wie hij had geëxposeerd tot hun laatste groepstentoonstelling in 1886. Ik bestudeerde deze periode op Martinique tijdens een masterseminar waarin ik Gauguins ontwikkeling van jaar tot jaar en van plek naar plek volgde, en werkte het onderwerp daarna verder uit in mijn dissertatie. Geholpen door

zochten
elijkbaar
de
we het
werpen
en.
Gauguin
hebben
om meer
Gauguin

ek en het
ngrijke
Martinique
eerde ik met
ieur), neef
Martinique
sies over
ue die
Museum.
r de huidige
seerd.

e verbleef
n vrienden.
uin nauwe-
volking van
druk dat hij
plantage
het de rijke

die het fruit naar de markt vervoerden over een druk pad tussen Le Carbet en Saint-Pierre. Saint-Pierre, op dat moment de hoofdstad van Martinique, ging prat op een hoogontwikkelde cultuur van Europese handel en vermaak en werd beschouwd als de aantrekkelijkste stad van de Caraïben. Maar als de schilders al tijd doorbrachten in de stad of er contacten legden, vinden we daar niets van terug in hun schilderijen. In zoverre Gauguin er al naar streefde het karakter van de charmante eilandkolonie vast te leggen, deed hij dat strikt aan de hand van landelijke personages, meestal in een decor vol weelderige vegetatie.

Toen ik halverwege de jaren 1970 aan mijn proefschrift werkte, viel moeilijk met zekerheid vast te stellen waar de twee schilders precies woonden, hoe ze aan hun eten kwamen en met wie ze verder omgingen naast de fruit-draagsters op de schilderijen. Mogelijk behulp-zame archiefstukken uit Saint-Pierre waren in 1902 verloren gegaan tijdens de uitbarsting van de Montagne Pelée, die de stad verwoestte. Ik richtte me op vragen over de onderwerpen en locaties van de schilderijen en concen-treerde me op het stilistische karakter van de schilderijen en hun plek binnen het oeuvre van de kunstenaar.

Er bestaat geen ander oeuvre van schilders die Martinique bezochten (naast Laval) om de vulkanische Montagne Pelée, immense wouden, watervallen, de gemêleerde bevolking, stadsgezichten en plekken van historisch belang. Gauguin daarentegen bracht zijn dagen vooral door op het platteland aan de kust waar zijn onderwerp leefde, de *porteuse*. De schrijver Lafcadio Hearn, wiens langere bezoek aan Martinique overlapte met dat van Gauguin, legde wel contacten en verschafte zich de middelen voor zijn onderzoek naar de folklore, de liedjes en het patois van de lokale bevolking en een levendige reeks onderwerpen die in hun breedte en verscheidenheid scherp contrasteren met de eenvoud en continuïteit van Gauguins schilderijen. Dit contrast, dat licht werpt op Gauguins hoogstpersoonlijke en beperkte scala aan onderwerpen, werd een van de belangrijkste conclusies van de dissertatie.

Die conclusies sloten aan bij onderzoeken naar schilder en locatie uit de jaren 1970. Met nieuwe kennis afkomstig uit eigentijds onderzoek, een nieuwe *catalogue raisonné* in de maak en de werken uit Martinique in het Van Gogh Museum, vormen Gauguins schilderijen uit Martinique nu eindelijk het hart van een tentoonstellingsproject. Het prijzens-waardige besluit van de conservatoren ook werk op te nemen van Gauguins reisgenoot Charles Laval zal deze min of meer vergeten schilder grotere bekendheid geven en een

Vandaag de dag stellen weten
andere vragen over Gauguins lev
schilderijen dan die waar de disse
een generatie geleden op inging.
werd lange tijd beschouwd als ee
impressionist die zich het vak va
eigen probeerde te maken, maar
inmiddels gezien als een volleerd
die radicale processen op gang b
Het wetenschappelijk onderzoek n
uit de afgelopen jaren keek naar
waarop zijn werk en de plaatselijk
elkaar snijden en onderzocht Gau
taal en boodschap vanuit het pers
kolonialisme, racisme en gender.
zoek naar Gauguins artistieke ver
en verbeelding bracht de culturele
tussen het modernisme en het pr
scherp aan het licht.

De episode op Martinique is n
een van de laatste hoofdstukken
onderzocht moeten worden in he
van Gauguins pogingen om succe
De werken die nu in Amsterdam z
bracht, tentoongesteld en onderzo
een langbestaande lacune in ons
van het dramatische leven en we
Paul Gauguin helpen dichten.